

УДК 342.724

DOI <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2021-1.1>

О. М. Кудрявцева, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного права Інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРИНЦИП РІВНОСТІ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Принцип рівності є надзвичайно важливим, коли йдеться про забезпечення практичної реалізації кожного із прав людини, кожної зі свобод. Зважаючи на це, важливим науковим завданням є постійна актуалізація змісту цього принципу, а важливим практичним завданням – постійний моніторинг того, як принцип рівності розуміється в державах із давніми демократичними традиціями. Узагальнені проблеми, що виникають із практичною реалізацією цього принципу в європейських країнах, можна відстежувати, якщо аналізувати практику Європейського суду з прав людини.

У статті виокремлено та надано стислий аналіз справ Європейського суду з прав людини, у рішеннях та постановках за якими цей орган Ради Європи сформулював положення, важливі для розуміння сутності та змісту принципу рівності у XXI столітті.

Констатовано, що одним із найважливіших рішень, в ухваленні яких вагому роль відіграв цей принцип, було рішення у справі «Маркін проти Російської Федерації» від 7 жовтня 2010 року. Резюмовано, що Європейський суд з прав людини в цьому рішенні продемонстрував гнучкість щодо балансу між рівністю та дискримінацією, а також наголосив на успіхах сучасного європейського суспільства в подоланні гендерної дискримінації у сфері виховання дітей та догляду за ними.

Зазначено, що важомими рішеннями в контексті дослідження принципу рівності є справи «Віліс проти Сполученого Королівства» (постанова від 11 червня 2002 року), «Андрле проти Чеської Республіки» (постанова від 17 лютого 2011 року), «Стек та інші проти Сполученого Королівства» (рішення від 12 квітня 2006 року). Під час розгляду цих справ Європейський суд з прав людини врахував як сучасний досвід країн – членів Ради Європи, так і історичні національні аспекти, і уклад суспільного життя у країнах-відповідачах. Наприклад, під час розгляду справи пана Андерле було взято до уваги, що оскаржувані ним положення є також і дуже застарілими – вони залишилися відтоді, коли жінки отримували значно нижчу за чоловіків заробітну плату, а отже, ситуація, за якої працює й утримує родину жінка, а не чоловік, – тому, що це є економічно більш вигідним, – навіть не розглядалася законодавцем як можлива у принципі.

Ключові слова: принцип рівності; рівноправність; гендерна рівність; принципи сучасного українського конституціоналізму; принципи права; практика Європейського суду з прав людини.

O. M. Kudriavtseva. Principle of equality in the European Court of Human Rights' practice

The principle of equality is difficult to understand, and the application of formal certainty is important to simplify it. This certainty is acquired gradually, and therefore – the concept, content and essence of the principle of equality are in constant dynamics and evolve with society; the complication of social relations entails the complication of the essence of the principle of equality, the emergence of new and new aspects in its multifaceted content. It is also important to resort to generalizations, abstraction, the existence of formal equality, and so on.

The principle of equality is extremely important when it comes to ensuring the practical realization of each of the human rights, each of the freedoms. In view of this, an important scientific task is the constant updating of the content of this principle, and an important practical task is the constant monitoring of how the principle of equality is understood in countries with long-standing democratic traditions. The generalized problems that arise with the practical implementation of this principle in European countries can be traced by analyzing the case law of the European Court of Human Rights.

The article highlights and provides a brief analysis of the cases of the European Court of Human Rights, in the decisions and rulings on which this body of the Council of Europe formulated provisions important for understanding the essence and content of the principle of equality in the XXI century.

It was stated that one of the most important decisions in which this principle played an important role was the decision in the case of “Markin v. Russia”. In summary, the European Court of Human Rights in this decision demonstrated flexibility in the balance between equality and discrimination, and emphasized the success of modern European society in overcoming gender discrimination in the upbringing and care of children.

It is noted that important decisions in the context of the study of the principle of equality are the case of “Willis v. the United Kingdom” (Judgment of 11 June 2002), the case of “Andrle v. the Czech Republic” (Judgment of 17 February 2011), the case of “Stec and Others v. the United Kingdom” (Decision of 12 April 2006). In resolving these cases, the European Court of Human Rights has taken into account both the current experience of the member states of the Council of Europe and the historical national aspects and the way of life in the respondent countries. For example, in Mr. Anderle's case, it was taken into account that the provisions he challenged were also very outdated – they had remained since women received much lower wages than men, and therefore the situation in which women worked and supported their families, and not a man – because it is more economically advantageous – was not even considered by the legislator as possible in principle.

Key words: principle of equality; equality; gender equality; principles of modern Ukrainian constitutionalism; principles of law; practice of the European Court of Human Rights.

Постановка проблеми. Принцип рівності є надзвичайно важливим, коли йдеться про забезпечення практичної реалізації кожного із прав людини, кожної зі свобод. Зважаючи на це, важливим науковим завданням є постійна актуалізація змісту цього принципу, а важливим практичним завданням – постійний моніторинг того, як принцип рівності розуміється в державах із давніми демократичними традиціями. Узагальнені проблеми, що виникають із практичною реалізацією цього принципу в європейських країнах, можна відстежувати завдяки аналізу практики Європейського суду з прав людини. А тому постійне звернення уваги науковців та практиків на всі аспекти застосування цього принципу Судом під час здійснення правозахисної діяльності є актуальним та нагальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість досліджень та публікацій, присвячених принципу рівності як одному із принципів права, належить фахівцям із теорії держави і права (у цьому контексті варто зазначити розробки О.В. Петришина, С.П. Погребняка, Т.І. Тарахонич, Т.О. Чепульченкой інших). Вагомий внесок у дослідження принципу рівності як одного із принципів сучасного українського конституціоналізму зробили такі вчені-конституціоналісти, як: О.П. Васильченко, В.В. Городовенко, А.Р. Крусян та інші. Водночас досить невелика кількість праць цих та інших авторів, які досліджують обране питання, знайомить читачів із практикою Європейського суду з прав людини в частині дослідження ним сутності та змісту принципу рівності на сучасному етапі розвитку суспільства. Наукова стаття спрямована на ініціювання заповнення цієї доктринальної прогалини.

Мета статті – виокремити справи Європейського суду з прав людини, у рішеннях та постановках за якими цей орган Ради Європи сформулював положення, важливі для розуміння сутності та змісту принципу рівності у XXI столітті.

Виклад основного матеріалу. Принцип рівності є надзвичайно важливим для кожної людини, тому увага, яка приділяється постійному вдосконаленню його змісту, є цілком аргументованою та зрозумілою. Особливо коли йдеться про увагу юридичної науки до цього питання.

Принцип рівності є важким для розуміння, і для його спрощення важливе застосування формальної визначеності. Така визначеність набувається поступово, а отже, поняття, зміст та сутність принципу рівності перебувають у постійній динаміці й еволюціонують разом із суспільством; ускладнення суспільних відносин призводить до ускладнення сутності принципу рівності, появи все нових і нових аспектів у його багатогранному змісті. Важливо також вдаватися до узагальнень, до абстрагування, урахувати наявність формальної рівності тощо.

Застосування згаданих вище й інших методів і підходів яскраво та блискуче демонструють тексти рішень та постанов Європейського суду з прав людини. Значний досвід роботи, кількість країн, які визнають юрисдикцію Суду, високий рівень фахової підготовки суддів і апарату роблять документи Суду важливими для врахування під час визначення тенденцій генези принципу рівності на національному рівні.

Одним із найважливіших рішень, під час ухвалення яких вагому роль відіграв цей принцип, було рішення у справі «Маркін проти Російської Федерації» від 7 жовтня 2010 р.

Заявник у справі – пан Костянтин Маркін – після розлучення залишився проживати з дітьми, на утримання яких сплачувала аліменти його колишня дружина, а тому потребував відпустки по догляду за дитиною. Однак у цій відпустці йому було відмовлено з посиланням на займану ним посаду (оператор радіорозвідки у Збройних силах). Заявником було вичерпано всі заходи національного захисту свого права; він також звертався до Конституційного Суду Російської Федерації, який відмовив йому в цій відпустці.

Європейський суд з прав людини визнав аргументи пана Маркіна переконливими та задовільнив його скаргу. В остаточному рішенні за цією справою є такі важливі для розуміння змісту принципу рівності та можливостей його обмеження положення:

– «натепер просування гендерної рівності є основним завданням держав – учасниць Ради Європи, і тому необхідні дуже вагомі підстави, аби така відмінність у ставленні могла вважатись сумісною з Конвенцією. Зокрема, посилання на традиції, загальні припущення або існуючі соціальні відносини в певній країні є недостатніми»;

– «Суд не погодився, що виправдання різниці у ставленні у випадку заявника може полягати, як стверджував Уряд, в особливій соціальній ролі жінки у вихованні дітей. Сучасне європейське суспільство просунулось уперед до рівного розподілу відповідальності за виховання дітей між чоловіками і жінками, і роль чоловіків у догляді за дітьми стала визнаною. Більшість європейських країн, зокрема й Росія, тепер дозволяють цивільним особам, чоловікам і жінкам, відпустку по догляду за дитиною, і значна кількість країн також поширили це право на жінок-військовослужбовців і чоловіків-військовослужбовців. Різницю у ставленні у випадку заявника не можна вважати позитивною дискримінацією на користь жінок, оскільки вона явно не спрямована на виправлення пригнобленого становища жінок у суспільстві. Натомість вона спричинила поглиблення гендерних стереотипів і була несприятливою як для професійної діяльності жінок, так і для сімейного життя чоловіків. Тобто посилання на традиційний розподіл гендерних ролей у суспільстві не може виправдати відмову чоловікам, включно з військовослужбовцями, у праві на відпустку по догляду за дитиною» [1].

Водночас Суд сформулював важливий висновок щодо дискреції на національному рівні, підкреслив, що підхід має бути гнучким, і зазначив, якщо особу на займаній посаді не можна замінити, органи публічної влади можуть відмовити в наданні відпустки по догляду за дитиною¹.

Ще одним вагомим рішенням у контексті дослідження принципу рівності є рішення у справі «Вілліс проти Сполученого Королівства» (постанова від 11 червня 2002 р.).

Заявник у справі – пан Кевін Вілліс – після смерті дружини залишився із двома неповнолітніми дітьми, утримання яких становило для нього матеріальні складнощі (працювала його покійна дружина, а він займався домогосподарством та дітьми), а тому потребував фінансової допомоги від держави. Однак у цій щомісячній виплаті йому було відмовлено з посиланням на те, що на неї може претендувати лише жінка-вдова. Заявником було вичерпано всі заходи національного захисту свого права, після чого він звернувся до Європейського суду з прав людини.

У контексті розуміння сутності принципу рівності важливі такі факти, підкреслені Судом у тексті постанови у справі, а також нижченаведені міркування:

– «у матеріалах справи немає інформації про те, що заявник не відповідає різним вимогам законодавства, які є умовами для виплати допомоги. Таким чином, підставою для відмови у виплаті заявнику допомоги є лише його статеву приналежність; будь-яка жінка, яка виявилася в аналогічних умовах, мала б право на отримання цієї допомоги, причому це право забезпечене правовою санкцією»;

– «заявнику було відмовлено у праві на отримання допомоги виключно на тій підставі, що він чоловік; водночас не було вказано, що він не відповідав будь-яким іншим передбаченим законодавством умовам. Різниця в умовах для чоловіків і жінок не мала будь-яких об'єктивних і раціональних підстав» [2].

Отже, Суд дійшов висновку, що в аналогічній ситуації особа жіночої статі справді отримала б допомогу, призначення якої просив пан Вілліс, і задовільнив його вимоги в цій частині. Було підкреслено, що в цій частині положення законодавства Сполученого Королівства Великобританії і Північної Ірландії були дискримінаційними, а отже, мало місце порушення принципу рівності.

Ще однією цікавою справою із цього питання є справа «Андрле проти Чеської Республіки» (постанова від 17 лютого 2011 р.). Ця справа є цікавою тому, що – як і Україна – Чеська Республіка є країною, яка має соціалістичне минуле. А отже, у частині законодавства загалом і його положень про принцип рівності зокрема можна провести значно більшу кількість паралелей, ніж, скажімо, з аналогічними положеннями законодавства Франції, Сполученого Королівства Великобританії і Північної Ірландії, інших країн.

Заявник – пан Андрле – після розлучення залишився проживати із двома своїми неповнолітніми дітьми. Він мав постійну роботу, але, зважаючи на необхідність виховання дітей та догляду за ними, спланував скористатися пільгою для жінок, які виховали кілька дітей, у частині виходу на пенсію раніше на три роки (за законодавством, пенсійний вік для чоловіків у Чеській Республіці встановлено на рівні 60 років, для жінок – 57 років чи менше – пониження відбувалося залежно від того, скільки дітей виховала жінка). Пан Андрле звертався по захист свого, як він стверджував у скарзі, порушеного права, та вичерпав усі заходи національного захисту. Після цього він подав скаргу до Європейського суду з прав людини.

У постанові за цією справою Суд резюмував, що справа пана Андрле була цілком правильно вирішена на національному рівні, та що стосовно нього не мала місце дискримінація. З погляду розуміння логіки Суду та більш глибокого усвідомлення сутності принципу рівності в контексті фабули справи становлять інтерес такі положення:

– пан Андрле не заперечував відмінність пенсійного віку для чоловіків і жінок загалом;

– Європейський суд визнав, що оспорюваний захід мав законну мету – компенсацію нерівності *de facto* і складності, що впливають з особливих історичних обставин колишньої Чехословаччини, у якій жінки несли відповідальність за виховання дітей і ведення домашнього господарства, будучи змушені працювати повний робочий день. За таких обставин національні влади перебували у кращому становищі для визначення моменту, коли несправедливість щодо чоловіків починала переважувати необхідність коригування невігідного становища жінок шляхом позитивної дискримінації;

– у конкретних обставинах справи цей підхід продовжує бути розумно й об'єктивно виправданим доти, поки соціально-економічні зміни не усунуть необхідність особливого поводження із жінками. Терміни і обсяг заходів, що вживаються для усунення даної нерівності, не є явно нерозумними, тому не виходять за межі розсуду, яким користуються держави в цій сфері [3].

Отже, варто зазначити, що Європейський суд з прав людини досить консервативно підходить до вирішення питань дискримінації та можливого порушення принципу рівності, з огляду на історичний контекст

¹ У тексті Рішення за цією справою зазначено: «Суд погодився, що, з огляду на важливість армії для захисту національної безпеки, деякі обмеження на надання відпустки по догляду за дитиною можуть бути виправдані за умови, що вони не є дискримінаційними. Тобто, наприклад, для військовослужбовців, як чоловіків, так і жінок, може бути виключена можливість отримання відпустки по догляду за дитиною, якщо їх нелегко замінити з огляду на керівне становище, рідкісну технічну кваліфікацію або участь в активних бойових діях. Проте в Росії виключення можливості отримання відпустки по догляду за дитиною автоматично поширюється на всіх чоловіків-військовослужбовців, незважаючи на їхнє військове звання, можливість заміщення або на інше особисте становище. На думку Суду, таке загальне й автоматичне обмеження, застосоване до групи людей за ознакою статі, не підпадає під жодну прийнятну можливість розсуду держави».

і особливості конкретного суспільства. Варто також наголосити на тому, що постанова в цій справі була ухвалена одностайно, отже, жоден із суддів, який брав участь у розгляді справи, не мав сумнівів щодо правильності такого рішення.

Нарешті, для розуміння сутності принципу рівності важливою є справа «Стек та інші проти Сполученого Королівства» (рішення від 12 квітня 2006 р.).

Фабула справи полягала в тому, що пані Ганна Стек та ще три особи 1923–1933 рр. народження звернулися до Європейського суду з прав людини по захист своїх прав на соціальне забезпечення й із проханням усунути порушення принципу рівності, яке, на їхню думку, було вчинено під час розгляду їхніх скарг на національному рівні (усі засоби національного захисту було вичерпано). Як випливає з матеріалів, які були додані до скарги, «усі заявники скаржилися на законодавчі відмінності за ознакою статі у праві на отримання допомоги та пенсії, що призначаються внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання (далі – допомога та пенсія). Допомога виплачується особам працездатного віку, пенсія – особам непрацездатного віку» [4].

У контексті дослідження сутності та змісту принципу рівності важливі ті частини справи, у яких Європейський суд з прав людини проаналізував гендерні відмінності, наявні в законодавстві Сполученого Королівства в частині призначення тих соціальних виплат, про які вели мову заявники. Також на остаточне рішення у справі вплинуло те, що на момент її розгляду держава-відповідач ще була членом Європейського Союзу (далі – ЄС), усі заявники до того, як подати скаргу до Європейського суду з прав людини, звертались по захист своїх прав до Суду ЄС. А отже, у тексті остаточного рішення у справі надано не тільки огляд законодавства країн – членів Ради Європи із цього питання, але й держав – членів ЄС, а також і практики Суду ЄС. Під час вирішення справи Європейський суд з прав людини став на таку ж саму позицію, як і Суд ЄС, і відмовив заявникам у задоволенні їхніх вимог. Інакше кажучи, Суд не знайшов порушення суб'єктивних прав заявників, як і порушень принципу рівності щодо них.

Варто наголосити на таких важливих положеннях, викладених у тексті рішення в цій справі:

– Суд зауважив, що відмінності пенсійного віку для чоловіків та жінок залишалися виправданими доти, доки не почали відбуватися соціальні зміни в побуті та сімейному житті загалом, які поліпшували істотним чином становище жінки. Такі зміни проходили поступово. Тому насправді важко або навіть неможливо встановити якийсь конкретний момент, коли потреба компенсувати невігідний соціальний стан жінок обернулася вже несправедливістю щодо чоловіків, оскільки була пов'язана зі встановленням для них вищої межі пенсійного віку;

– Суд підкреслив такі чинники, як, по-перше, первинне обґрунтування нижчого пенсійного віку для жінок метою усунення несправедливості в оплаті їхньої праці, по-друге, повільне поліпшення їхніх соціальних побутових умов, по-третє, відсутність єдиного стандарту в європейських державах стосовно співвідношення пенсійного віку чоловіків та жінок. Суд дійшов висновку про те, що немає підстав критикувати Уряд Сполученого Королівства за невпровадження єдиного пенсійного віку для чоловіків та жінок раніше;

– на думку Суду, Уряд учинив цілком виважено в тому, що провів відповідні ретельні консультації та дослідження перед запровадженням зазначених змін. Отже, немає підстав критикувати Парламент Сполученого Королівства за ухвалення в 1995 р. рішення про неквапливе, поступове впровадження реформи, зважаючи на можливі далекосяжні й істотні наслідки цього процесу як для жінок, так і для економіки загалом [4].

Отже, Європейський суд з прав людини визнав переконливими аргументи держави-відповідача щодо того, що фактично заявники скаржилися на реформу, яку було вирішено провести поступово, поетапно. Ця реформа охоплювала низку дій, серед яких були і ті, які заявники вважали дискримінаційними, – зміну пенсійного віку для жінок для того, щоб він був таким самим, як і для чоловіків, та відмову від сплати подвійних соціальних виплат – водночас і пенсії, і компенсації за шкоду, спричинену здоров'ю особи під час виконання нею трудових обов'язків.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У статті виокремлено та надано стислий аналіз справ Європейського суду з прав людини, у рішеннях та постановах за якими цей орган Ради Європи сформулював положення, важливі для розуміння сутності та змісту принципу рівності у XXI столітті.

Констатовано, що одним із найважливіших рішень, під час ухвалення яких вагому роль відіграв цей принцип, було рішення у справі «Маркін проти Російської Федерації» від 7 жовтня 2010 р. Резюмовано, що Європейський суд з прав людини в цьому рішенні продемонстрував гнучкість щодо балансу між рівністю та дискримінацією, а також наголосив на успіхах сучасного європейського суспільства в подоланні гендерної дискримінації у сфері виховання дітей та догляду за ними.

Зазначено, що вагомими рішеннями в контексті дослідження принципу рівності є справи «Вілліс проти Сполученого Королівства» (постанова від 11 червня 2002 р.), «Андрле проти Чеської Республіки» (постанова від 17 лютого 2011 р.), «Стек та інші проти Сполученого Королівства» (рішення від 12 квітня 2006 р.). Під час розгляду цих справ Європейський суд з прав людини врахував як сучасний досвід країн – членів Ради Європи, так і історичні національні аспекти, і уклад суспільного життя у країнах-відповідачах. Напри-

клад, під час розгляду справи пана Андерле було взято до уваги, що оскаржувані ним положення є також і дуже застарілими – вони залишилися відтоді, коли жінки отримували значно нижчу за чоловіків заробітну плату, а отже, ситуація, за якої працює й утримує родину жінка, а не чоловік, – тому, що це є економічно більш вигідним, – навіть не розглядалася законодавцем як можлива у принципі.

Перспективи подальших досліджень полягають у тому, щоб не тільки проаналізувати практику Європейського суду з прав людини із цього питання, але й сформулювати пропозиції щодо її інтеграції в національне правозастосування (див.: [5; 6]).

Список використаних джерел:

1. Konstantin Markin v. Russian Federation. URL: <http://hudoc.echr.coe.int>.
2. Willis v. the United Kingdom. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/>.
3. Andrle v. the Check Republic. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/>.
4. Stec and others v. the United Kingdom. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/>.
5. Мішина Н.В. Конституційна скарга та індивідуальна заява до Європейського суду з прав людини як юридичні гарантії прав людини в Україні. *Право України* : юридичний журнал. 2018. № 12. С. 178–196.
6. Мішина Н.В. «Кодекс зебри» як модельна схема інкорпорації європейських стандартів прав людини. *Актуальні проблеми правознавства* : науковий збірник юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету. 2013. Вип. 3. С. 113–120.